

TYPER OCH TIDSDRAG FRÅN UPPLÄNSK BYGD

TILL 100-ÅRSMINNET AV DET FÖRSTA RIKSLANT- BRUKSMÖTET

1946 kunna vi fira 100-årsminnet av det första allmänna lantbruksmötet. Den 28 sept. 1846 öppnades detta i Stockholm och i mötets protokoll läses följande:

»Vid Kungl. lantbruksakademiens sammankomst den 14 dec. 1844 väckte herr landshövdingen friherre Robert von Kræmer motion om att Kungl. Akademien skulle, för att befrämja det utbyte av kunskaper och erfarenhet, som genom sammankomster av skilda orters lantbrukare bör vinnas, söka tillvägabringa ett allmänt svenskt lantbruksmöte på något därtill passande ställe, exempelvis Akademiens experimentarfält.» Förslaget antogs av såväl akademien som Kungl. Maj:t.

Det var inte någon förflugen idé som Kræmer därmed snappade upp och lyckades få genomdriven. Tvärtom låg ett långt förarbete och goda erfarenheter bakom. Under sina resor i England och Tyskland hade han sett nyttan av de stora lantbruksmöten, som där i åtskilliga år anordnats. Och hemma i sitt eget Uppland hade han sedan 1841 arrangerat lantbruksmöten i mindre skala för provinsens räkning. Dessa voro de första i sitt slag i Sverige, och även bakom dessa skymta linjer som fördes samman i lantbruksmötena.

De erfarna män, som i början av 1830-talet granskat förslagen till en ny bondepraktika, hade varnat för hastiga omvälvningar i brukningssättet av jorden. Tvåskiftesbruket var inte bara fast förankrat i bondens föreställningsvärld, utan hela produktionssystemet var inordnat under denna metod. Skulle den överges måste produktionssättet ändras och läggas på en ny grund, vilket medförde stora kostnader. Ny arbetsmateriel måste anskaffas — därvid medverkade hushållningssällskapen effektivt — jorden uppdikas och läggas i större tegar och stängsel uppsättas kring de nya åkrarna. Om en bonde i en by började växelbruk bröts hans jordbruk ut ur byns, och han fick själv svara för följderna. Och sist men inte minst fordrade det nya brukningssättet mera gödsel

och arbete. Alltsammans krävde kapital, och de små penningbelopp bonden hade sparat, ville han icke riskera på något ovisst.

Alla dåtida framstegsvänner voro ense om nödvändigheten av en omläggning, det var endast hastigheten man diskuterade. De ivrigaste yrkade exempelvis i tidningen Upsala, att hushållningssällskapet skulle anlägga en mönstergård som kunde bli en praktisk skola för hela provinsen. Sällskapets styrande män och främst Kræmer motarbetade dylika hastiga språng i utvecklingen, ty »om förhastade efterföljder här och där uppkomma, så blevo de säkert icke gagneliga utan avskräckande.» Klokt anmärka de även att om en förebild skall vinna efterföljd »måste förhållandena vara ömse-sidigt lika, då följes ett lyckat exempel gärna och tävlan uppkommer».

För övrigt var man ännu inte så säker på vad man egentligen ville och åsyftade med växelbruk. Olika system med fyra- till nio-åriga perioder dryftades bland teoretikerna. Bonden stod tämligen handfallen bland allt detta diskuterande. I en insändare till tidn. Correspondenten, som utgavs i Uppsala, klagar några bönder 1838, att »de länge hört talas om växelbruket, men ej begripit ordet, ej ens av andras förklaring att det är det samma som växelbruk. Vi ha frågat präster och länsmän och till och med böcker, och ändå äro vi ej kloka på den saken, att vi kan börja med den.» De förvirrades av de olika beskrivningarna och framhålla, att »den enfaldiga allmogen behöver lärorika exempel». Sådana funnos även och blevo allt talrikare under de följande årtiondena. I tidningen omnämnes 1839 att en professor och kyrkoherde i Tierp anlagt ett litet fyraårigt växelbruk invid allmänna vägen och kyrkan för att allmänheten med egna ögon skulle bli i tillfälle se och lära. I en annan insändare uppmanas Kræmer att »steg för steg genom upplysning leda tanken på bättre odlingssätt.» Och det vill synas som om han gjorde det mesta av vad den tröga tiden tillät. Några uppkonstruerade försöksgårdar kom inte till stånd, men väl andra arrangemang som visa god vilja och klar blick på läget.

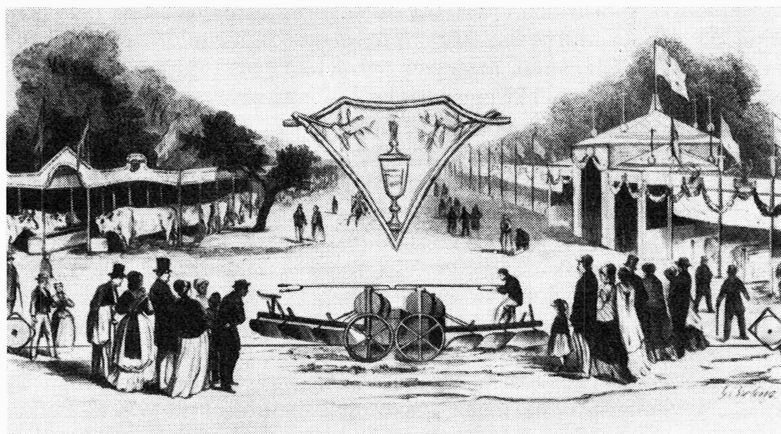
I Uppsala läns hushållningssällskaps årstryck 1832 läses: »Fäderneslandet äger icke som de flesta andra länder något särskilt institut där fullständig kännedom i alla grenar i lanthushållningen kan få inhämtas, men som en praktisk lanthbruksskola i stort kan man med all möjlig rätt anse Dalarna.» Särskilt i trakterna kring Falun hade växelbruket praktiserats sedan 1750-talet. Hur dessa trakter — troligen tidigare än någon annan ort i Sverige — kom att påbörja det nya brukningssättet framgår av en redogörelse ur sällskapets årstryck. Före 1755 hade malmuppfodringsverken vid gruvorna drivits med ett 100-tal hästar. Detta år hade emellertid

verken inrättats med vattendrift, och såväl hästar som deras körsvenner och ägare blivit arbetslösa. Läget förvärrades genom den följande vinterns höga spannmålspriser. Dessa arbetare — kanske de första offren i Sverige för industriens rationalisering — började nu vinnlägga sig om ett intensivare jordbruk på sina åkerlappar. De sådde säd flera år å rad, varefter åkrarna igensåddes till vall. Förut hade de varit övertygade om att deras åkrar ej tålde mer än ett års säde och sedan måste läggas i träda. Det sålunda begynnande växelbrukssystemet utvecklades särskilt av »en tänkande bonde» i Schedvie vid namn Johan Andersson i Stora Klingsbo. — Man vet ännu omtala hur denne man vid alla samkväm, och isynnerhet under gåendet till och från kyrkan, yrkade cirkulationsbrukets införande, undervisade om sättet hur det borde tillgå, och isynnerhet vann hastigt bifall av socknens ungdom, som vid alla tillfällen samlade sig omkring honom för att höra honom tala. Denne reformator i sin ort och sitt yrke fick till och med överleva och se, att de flesta inom socknen varande trädesåkrarna lades i cirkulationsbruk och Schedvie socken, »förut utmärkt av sin även i Dalbygden ovanliga vanmakt och fattigdom, härleder endast från denna förändring sina innevånares nuvarande allmänna och betydliga förmögenhet.» De nya metoderna spreda sig till omkringliggande socknar, och trakterna kring Falun blevo på detta sätt »en praktisk lantbruksskola» för det övriga Sverige.

Upp till dessa trakter sände Kræmer och hushållningssällskapet från 1831, året efter det Kræmer tillträtt landshövdingeposten i Uppsala län, uppländska bondpojkar att lära och praktisera. De fingo fri resa och kostnadsfri vistelse där under en sommar, och de som gjort sig förtjänta därav erhöll en penningbelöning vid hemkomsten, sedan de muntligen för sällskapet redogjorde för sina erfarenheter. I många fall blevo de anställda som rättare på herrgårdar. Någon större anslutning synes företaget dock inte ha fått.

Kræmers arbetsmetod vid växelbrukets införande bland de traditionsbundna upplandsbönderna var en sakta och väl förberedd övergång. Först måste fröer och plogar anskaffas, ladugårdsskötseln upparbetas och den bästa av de olika växelbruksmetoderna prövas ut i praktiken, samt allmogen övertygas om riktigheten i de nya metoderna. Vidare måste plogens rätta bruk läras ut och goda plöjare lockas fram med utmärkelser och belöningar. Allt detta arbete samlades och intensifierades i de av Kræmer från 1841 igångsatta lantbruksmötena. Dessa voro ett koncentrat av den praktiska åskådningsundervisning som landshövdingen och sällskapet i så många stycken förut tillämpat.

Den med all säkerhet första kända plöjningstävling som ägt rum

Från lantbruksmötet i Stockholm 1868. I mitten synes J. FR. HOWARDS ångplog, som belönades med guldmedalj.

i Sverige var anordnad av Värmlands läns hushållningssällskap den 1 okt. 1836 på Krontorp. Enligt Värmlands hushållstidning hade tävlingen anordnats av ägaren till Krontorp, hovmarskalken C. F. Hammarhjelm och föreståndaren för Sveriges första lantbruksskola på Degeberga, Edward Nonnen, »på samma sätt som hos en engelsk farmare tillgår.» Till sammankomsten hade infunnit sig »18 plogar och en mängd åskådare». Första pris, 10 specieriksdaler, tillföll rättarlärlingen från Degeberga, Jonas Jonsson, bördig från Närke. Tävlingen föranledde en detaljerad tidningsdiskussion om tekniska detaljer på plogen och arbetets utförande. Lokalpatriotism svallade ganska högt i spalterna, när man kunde konstatera, att den värmländska plogen hävdade sig gott i konkurrensen med den amerikanska. Sin största betydelse fingo plöjningstävlingarna först när Krämer utvecklat dem till lantbruksmöten med rikhaltiga program.

Efter det första lantbruksmötet i Uppsala län och i Sverige, som anordnades på Marielunds gård i Funbo 8 juli 1841, följde sådana för varje år på olika herrgårdar i Uppland, såsom Örbyhus, Ekolsund, Aske i Håtuna och Haga i Svinnegarn, vid vilka kronprins Oskar och två medlemmar av kungahuset voro närvarande. Kungligheterna följde vad som försiggick »ända till de minsta detaljer med oavbruten nådig uppmärksamhet och tillfredsställelse». I realiteten voro dessa möten nationella och lika »allmänna» som de av lantbruksakademien sedermera arrangerade.

Vid dessa lantbruksmöten var Krämer livligt verksam och passade på att slå stora slag för sina idéer. Hans tal återgavs ofta in extenso i sällskapets årstryck och vittna om djup idealitet och en stark tro på utvecklingens förmåga att bryta sig nya marker, men även om klar insikt om svårigheterna. Med siffror bevisar han att växelbruket med klöverodling ställer sig ekonomiskt mycket gynnsammare än den gamla ensidiga potatisodlingen och brännvinsbränningen. Som ytterligare bevis kunde han peka på en byggnad vid Marielunds gård i Funbo, där förut ett större bränneri varit inrymt, men som efter växelbrukets införande på gården användes till mejeri. Han hade många järn i elden och nästan alla smiddes i det kollektivt uppflammande intresset till allt användbarare verktyg i framstegsarbetets tjänts. Främst var det den gemensamma varuanskaffningen som tog fart vid dessa möten. De övriga ekonomiska företagen i associationsformer togo allt fastare utformning, aktier tecknades och reglementen diskuterades under en snabbt försvinnande sommar dag, varunder mötena pågingo.

Plöjningstävlingen var den mest publikdragande delen av programmet. Den inleddes vanligen med en instruktionsplöjning av någon särskilt förfaren person, varefter de tävlande släpptes lösa på sina uppmätta rutor för att visa sina färdigheter. De tävlande uppdelades i två klasser: den ena för sådana som erhållit undervisning i plöjning på Degeberga lantbruksskola, den andra för självlärda plöjare. De senare voro naturligtvis i majoritet, och sammanlagt kunde de tävlandes antal uppgå till 30 rättare och drängar samt en och annan soldat. Efteråt granskades prestationen av prisdomarna, bland vilka ofta befunno sig några av rikets högsta män. Vid två tillfällen fingo pristagarna mottaga sina silverdosor, gräddkannor, silvermatskedar och tobakspipor av kronprinsen. Sedan släpptes kritiken lös och livliga diskussioner om plogar och plöjningssätt utspann sig. Här som i Värmland var man lika intresserad av de olika plogtypernas förmåga att hävda sig i konkurrensen med varandra som plogkarlarnas kunnsighet. Tävlingarna blevo en slutgiltig utgallring bland plogarna.

Lantbruksmötena hade med avsikt förlagts till gårdar där växelbruket införts och ladugårdsskötseln bringats i nivå med tidens framsteg. Där kunde allmänheten ha något att se och lära av, och ägaren var i livlig verksamhet att visa och demonstrera. Han visade hur man »underdikar» och lagt tillsammans de många tegarna till ett sammanhängande fält. Han väckte förmodligen en stilla avundsjuke bland åskådarna, då han pekade över de fält där säden frodades och klövern stod tät eller var uppsatt på hässjor. Och när ägaren erinrat om, att dessa skulle ligga gråa och ogräs-

bärande om han följt det vanliga tvåskiftesbruket, vaknade nog månet stilla tvivel om de gamla inrotade produktionsformerna. Inte heller i ladugården kunde de närvarande bönderna undgå att göra jämförelser. Här stodo välfödda och välskötta djur av kraftig, vacker ras, och ägaren kunde med siffror bevisa avkastningens storlek. För bönderna med deras vanskötta ladugårdar måste denna goda omtänksamhet om djuren väcka en blek eftertanke, att korna kanske kunde bli goda vänner och medhjälpare i kampen för tillvaron. Och troligen fattades månet stilla beslut att bringa ändring i de nedärva sedvänjorna — även om måhända bönderna sinsemellan karskade upp sig och menade att »sånt kunde herrarna hålla på med, men inte är det någe för oss bönder».

Den praktiska åskådningsundervisningen var vägen till det moderna växelbruket. På lantbruksmötena repeterades först det nödvändiga teoretiska kunnandet, som tidigare spritts genom skrifter, och där demonstrerades de goda resultaten av nya metoder. Men den långa vägen från teorierna till resultaten måste gå över praktiskt kunnande och handlande. Och denna väg visades fram i sina viktigaste etapper. Förutom plöjningstävlingar anordnades en mängd andra praktiska övningar med nya åkerbruksredskap. Täckdikningens nya och svåra konst samt sättet att bruka avvägningsinstrument lärdes ut av Kræmer personligen, likaså de nya metoderna att så säden med maskin och olika sätt att så gräsfröer med maskin och bouteille. Bättre gödslingsmetoder och hästhackans användande på rotfrukterna, säkrare metoder att skyla säd samt den helt nya konsten att hässa hö voro andra viktiga föremål för den praktiska folkundervisningen.

Sammankomsterna voro samtidigt varumässor, där en mängd nya modeller av redskap och helt nya sådana uppvisades. Där var smörkärnor och sädesrensningssapparater, mjölkbunkar, slipstenar och rovdjurssaxar, verkvagnar och murbrukskvarnar, yxor och sågar och mycket annat. Men först och sist plogar av alla modeller. Det var i denna miljö som sällskapetets varuanskaffning sköt fart. Där fanns varan att beskåda och sakkunniga personer kunde uttala sig om dess värde. Och där fanns också större köplust än någonsin tillförne. Det var då helt naturligt att man skulle förena sig till gemensamma inköp.

De uppländska lantbruksmötena hade från och med 1845 en utformning och ett arbetsprogram, som i allt väsentligt liknade de av lantbruksakademien 1846 anordnade Allmänna Svenska Lantbruksmötena. De senare voro endast en förstorad kopia av de förra. Hushållningssällskapetets sekreterare, professor Johan Arrhenius, skriver i 1847 års redogörelse: »Uppsala län kan vara stolt

över, att uppslaget till dessa möten, såväl de enskilda som de allmänna, utgått från detta läns hushållningssällskap, eller rättare från dess nitiske och kraftfulle herr ordförande, vilken icke blott ordnat våra provinsmöten — med vilka början gjordes tidigare inom Uppsala län än något annat län — utan även väckt förslaget om Allmänna Svenska Lantbruksmöten.»

Vid två tillfällen — i Stockholm 1847 och Uppsala 1855 — satt Kræmer ordförande vid de allmänna lantbruksmötena. Och vid övriga sammankomster var han verksam som ordf. i en av de tre eller fyra sektioner, som de allmänna lantbruksmötena uppdelade sig på, vanligen sektionen för kreatursskötseln. Han fick därvid tillfälle att iakttaga hur lantbruksmötenas innersta mening och ändamål — den intellektuella Kooperationen — alltmer uppfylldes. Och likaså hur de blevo opinionsbildande massmöten där, enligt Juhlin Dannfelt, många av de mest betydelsefulla förslagen, som kommo att få stort inflytande på det svenska jordbrukets utveckling, först blevo framställda.

Sven Larsson.

OM »DET SKADANDE FYLLERIET OCH DEN HÖGST NYTTIGA NYKTERHETEN»

Från en sockenstämma i Viksta på 1830-talet

Den oerhörda brännvinskonsumtionen i vårt land under 1800-talets första årtionden, ett missförhållande, som ledde till uppkomsten av den frivilliga nykterhetsrörelsen, synes även ha föranlett åtgärder från statsmakternas sida. På en sockenstämma i Viksta år 1832 upplästes för den församlade menigheten ett från Kgl. Maj:t utgående cirkulärbrev, i vilket enligt protokollet »Dess höga värksamma landsfaderliga omsorg om sina Undersåtars välstånds befordran, i upmaning till alvarligt ombeflitande till den så förträffligt gagnande Christliga nykterheten», lyser fram. Närvarande vid sammanträdet var förutom socknemännen och kyrkoherden i Viksta, vilken var stämmans ordförande, även församlingens komminister Anders Lindgren, vilken »gaf nyttiga påminnelser och goda råd».

Ordföranden framhöll inledningsvis det angelägna i ärendet »rörande det skadande fylleriet och den högst nyttiga nykterheten». Om den därpå följande diskussionen och stämmans beslut i frågan låter vi protokollets egna ord berätta. Det hela äger förvisso ett

inte obetydligt kulturhistoriskt intresse såväl genom sin bild av den dåtida synen på bruket av starka drycker — man levde i det s. k. måttlighetsföreningarnas skede — som inte minst genom protokollstens dråpliga men omisskänligt trosvissa formuleringar.

»Allas gemensamma innerliga omtanka blef huru och på hvad sätt detta vårt Christliga Samfund icke skulle smittas af fylleriet, och däraf förderivas; utan tvärtom blifva försatt i kraftig motvärn mot dess farliga retelser; dem dämpa och fördrifva; men på allt möjligt sätt söka befordra nykterheten. Till denne goda afsigts önskliga vinnande ansåg man vara högst nödigt, at föräldrar och alla, som vilja sig faderligen vårda om sina barn och den ungdom, som i deras hus, tjänst och omvårdnad befinnes, afhålla dem ifrån bränvin och alla rusgifvande drycker. At öfverenskomma om afsägning ifrån allt bruk af bränvin för de till de mognare åren komna, höllo de icke för så aldeles lämpligt och tjenligt. Men därom beslöto alle, at anse med största föragt den, det må vara hvilken som helst och af hvilketdera könet det skulle vara, ung eller gammal, som befinnes vara af starka drycker öfverlastad, vare sig annorstädes eller i samqväm eller gästabad; den samma sade de sig icke vilja i deras sällskap tola; utan utur sällskapet utleda och ovärdig hållas, at med förnuftigt och nyktert ärligt folk där umgås. At tillbörligen blifva med sådant förtjent föragt ansedd, hölls för större plikt och kraftigare varning för den felagtige, än om han blef belagd med penningböter; hvilka han ock icke lär undvika.

Allas enhälliga öfverenskomelse och fasta beslut blef ock det, at, vid bröllop, barnsöhl, Graföhl och alla slags Gästabud, när man spisar, icke för sig taga mer än högst trenne supar under hela måltiden. Wid ankomsten till det Hus, där sådan högtidlig sammankomst skall hållas, ärhållas af den, som det åstundar ock en sup. Kask afsade de sig aldeles.

Denne öfverenskommelse och frivilligt gjorda beslut, i denne lagligen utlysta allmänna socknestämma, hafva alle vi närvarande Wiksta socknemän nu enhälligt ingått. Och hvarmed alla frånvarande måga till allmän efterlefnad låta sig nöja. Och man förmodar, at ingen i denna Christliga Församling är så smittad och intagen af den orena och giftiga lustan till fylleri och dryckenskap, at han skulle kunna vara missnöjd med hvad nu beslutet och ingånget är. Men skulle emot all förmodan, någon icke finna sig med detta Christliga och välbetänkta beslut nöjd, lär han väl det blifva, allenast man eftertänker, i hvilken god afsigt den nu gjorda öfverenskommelsen skjedd och hvad dryckenskapslast är. Den är ett uppenbart föragt och olydnad emot Gud och höga öfverheten,

som upmanar, at hålla Guds bud, som säger dricker eder icke druckna af starka drycker, af hvilket ett oskickligt väsende kommer. Dryckenskapen är för drinkaren sjelf högst förderfvande. Denna afskyvärda last är en moralisk sjukdom, en kräfta, som upfräter själs och kropps hälsa och sanna förnöjelse, all frid i sammanlefnaden, all högagtning af rättsinniga medchristna; all välmåga för drinkaren sjelf och hans område; all hugnelig utsigt för instundande dagar; all sällhet för tid och evighet, ty drinkare, om de nu i tiden, med Guds tillbudna och emottagna Nåd, icke bättra sig, så skola de icke ärfva Guds Rike. Hvarföre allas beslut blef, at, på allt möjligst sätt utdrifva och ifrån oss och vårt Christliga Samfund, utesluta all slags omåttelighet, allt fylleri; och däremot befrita oss om den älskvärda nykterheten; denne dygd, som intager icke mer än som ens råd och förmåga tillåter; och om än ens förvärfvade förmögenhet det ock, eller sällskap, eller tid och tillfälle af det vi sjelfva ega eller andra tillbjuda medgifver, vi endock icke taga mer af starka drycker än som stärker våra kroppar; och det som kan göra oss skickeliga och mäktiga, at rätt och väl uträtta alla våra arbeten, som vårt stånd tillhöra, ja de aldra viktigaste kall. Så beqväme därtill vi blifve och så sälle genom måttlighet, ordentlighet och nykterhet, så däremot obeqväm, oordentlig och oskicklig och osäll blir mänskjan genom den allt förderfvande omåttligheten och dryckenskapslasten. Enhälligt beslut, till hvilket sälla värkställande Gud i JESU CHRISTI Namn gifve oss alla sin nåd, var derföre, at strida emot den vederstyggliga fylleris lasten och den hatande, hylla och befordra, hos oss och hos våra umgänges mänskior, den af Gud befallda, Honom täcka och för högst gagnande måttligheten och nykterheten; alltid och allestädes läggande, till glädjefull hjertlig efterlevnad, dessa Guds och vår Frälsares JESU CHRISTI nådefulla ord på hjertat: Vakter eder, at edra hjertan icke förtungade varda af svalg och dryckenskap!

— — —

In fidem Protokolli
Petrus Nordin
Pastor i Wiksta.

Upläst och erkiänt
Matts Ersson i Nywalla
Olof Jansson i Uflunge
Anders Jansson i Säfwesta.»

A. L—n.